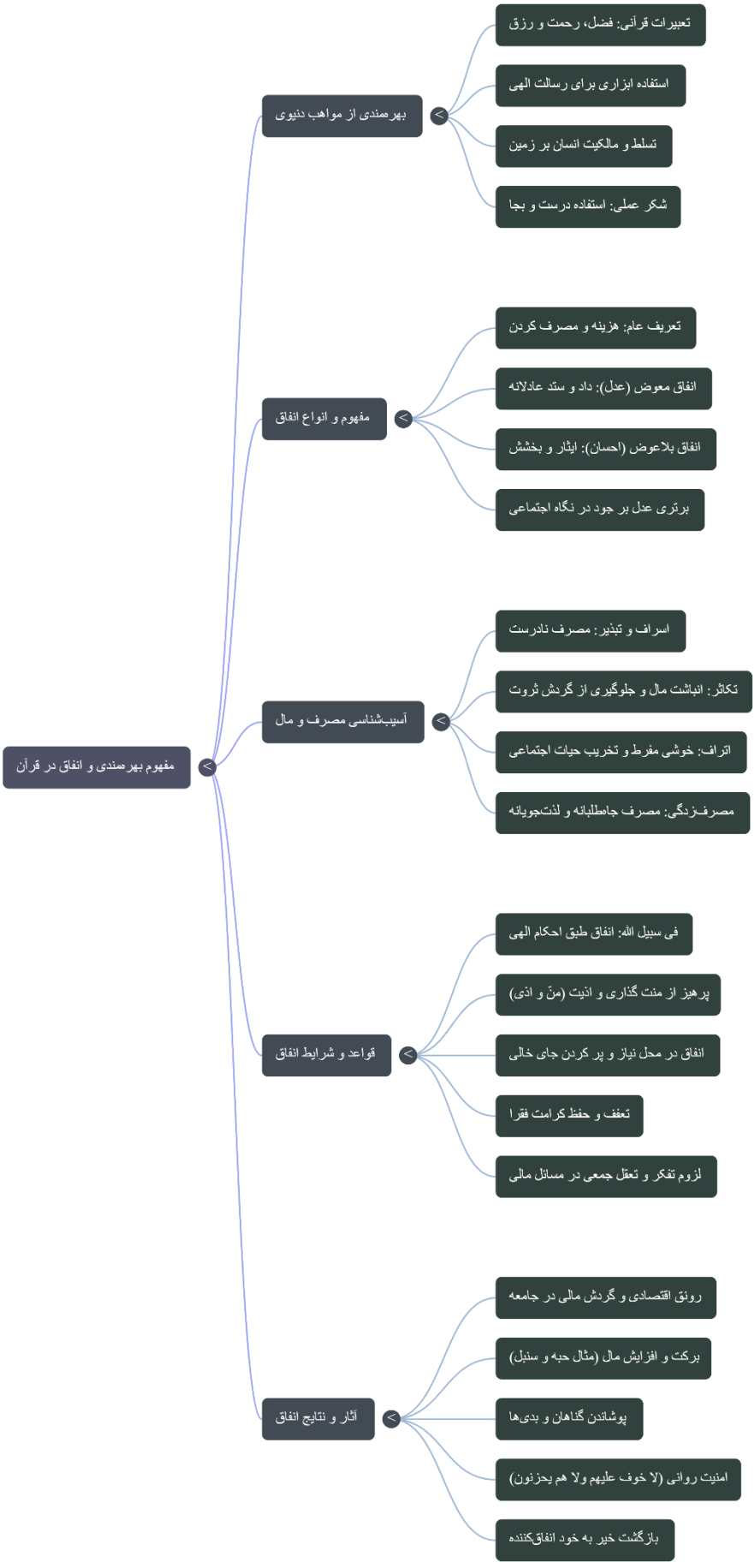
بسم الله الرحمن الرحیم

دوره اقتصاد در قرآن کریم (۱)

ثروت؛ نعمت یا آزمون؟

جلسه پنجم

مدرس دوره: دکتر عادل پیغامی

مفهوم بهرمندی و انفاق در قرآن
بهرمندی از مواهب دنیوی
تعبیرات قرآنی: فضل، رحمت و رزق
استفاده ابزاری برای رسالت الهی
تسلط و مالکیت انسان بر زمین
شکر عملی: استفاده درست و بجا
مفهوم و انواع انفاق
تعریف عام: هزینه و مصرف کردن
انفاق معوض (عدل): داد و ستد عادلانه
انفاق بلاعوض (احسان): ایثار و بخشش
برتری عدل بر جود در نگاه اجتماعی
آسیب‌شناسی مصرف و مال
اسراف و تبذیر: مصرف نادرست
تکاثر: انباشت مال و جلوگیری از گردش ثروت
اتراف: خوشی مفرط و تخریب حیات اجتماعی
مصرف‌زدگی: مصرف جامطلبانه و لذت‌جویانه
قواعد و شرایط انفاق
فی سبیل الله: انفاق طبق احکام الهی
پرهیز از منت گذاری و اذیت (منّ و اذی)
انفاق در محل نیاز و پر کردن جای خالی
تعفف و حفظ کرامت فقرا
لزوم تفکر و تعقل جمعی در مسائل مالی
آثار و نتایج انفاق
رونق اقتصادی و گردش مالی در جامعه
برکت و افزایش مال (مثال حبه و سنبل)
پوشاندن گناهان و بدی‌ها
امنیت روانی (لا خوف علیهم ولا هم یحزنون)
بازگشت خیر به خود انفاق‌کننده

مبانی قرآنی بهره‌مندی از دنیا و نظام اقتصادی انفاق

چکیده

این بخش به تحلیل و تبیین دیدگاه‌های استخراج شده از متون قرآنی در خصوص تعامل انسان با مادیات، مفهوم مصرف و نظام اقتصادی «انفاق» می‌پردازد. بر اساس آموزه‌های استخراج شده از آیات و روایات، مواهب دنیوی نه به عنوان هدف، بلکه به عنوان ابزارهایی برای ایفای رسالت الهی و ذیل عناوینی چون «فضل»، «رحمت» و «رزق» تعریف می‌شوند. کلیدی‌ترین یافته‌های این بررسی ها نشان می‌دهد که اسلام نه تنها با مصرف‌گرایی (در معنای صحیح آن) مخالف نیست، بلکه بر مصرف حداکثری و عادلانه جهت رونق اقتصادی تأکید دارد. تفاوت بنیادین میان «مصرف درست» و «مصرف‌زدگی» در مفاهیمی چون اسراف، تبذیر و اتراف نهفته است. همچنین، «انفاق» به عنوان موتور محرک اقتصاد، فراتر از بخشش‌های بلاعوض، شامل تمامی مخارج عادلانه و گردش ثروت در جامعه می‌شود که مانع از انباشت سرمایه در دست عده‌ای خاص (تکاثر) شده و رشد عمومی را تضمین می‌کند.

۱. نگرش هستی‌شناختی به مال و مواهب دنیوی

در منطق قرآنی، برخورداری از دنیا و بهره‌مندی از فضل الهی مورد توصیه قرار گرفته است. مال و دارایی نه با نگاهی منفی، بلکه با واژگانی ایجابی توصیف شده‌اند:

- **فضل و رحمت:**

مال به عنوان فضل و رحمت الهی شناخته می‌شود که باید از آن بهره‌مند شد.

- **رزق و طیبات :**

خداوند انسان را به خوردن از ثمرات و طیّباتی که حلال کرده، فراخوانده است (سوره اعراف، آیه ۱۶۰؛ سوره طه، آیات ۸۱ و ۸۲).

- **تسخیر و اقتدار:**

خداوند به انسان در زمین قدرت و مالکیت داده (تمکین) و ابزارهای معیشت را برای او فراهم کرده است (سوره اعراف، آیه ۱۰).

- **ابزار مأموریت:**

مواهب مادی ابزارهایی برای انجام مأموریت‌ها و رسالت‌های الهی انسان در زمین هستند.

۲. شکر عملی و تقابل با آسیب‌های مصرف

بهره‌مندی از مواهب الهی مشروط به رعایت قواعدی است که مانع از انحرافات فردی و اجتماعی می‌شود.

الف) شکر به مثابه عمل

شکر صرفاً یک عبارت زبانی نیست، بلکه در عمل معنا می‌شود. شکر واقعی یعنی استفاده درست، به‌جا و عدم استفاده از موهبت‌ها برای تخریب زندگی دیگران.

ب) مثلث انحراف در مصرف

آیات قرآن کریم سه مفهوم کلیدی را به عنوان مرزهای انحراف از مصرف صحیح معرفی می‌کند.

واژه	تعریف و کارکرد
اسراف	خروج از حد اعتدال در مصرف و زیاده‌روی که منفور خداوند است.
تبذیر	ریخت‌وپاش و مصرف مال در محلی که شایسته و درست نیست.
اِتراف	خوش‌گذرانی مفرط که منجر به فتنه‌های سیاسی، اجتماعی و تخریب حیات دیگران می‌شود.

مترفین در جامعه کسانی هستند که به دلیل برخورداری از مواهب و غرق شدن در لذت‌های مادی، به تخریب ساختارهای اقتصادی و اجتماعی روی می‌آورند.

۳. بازتعریف مفهوم انفاق در اقتصاد اسلامی

برخلاف تصور عامّه که انفاق را صرفاً بخشش بلاعوض می‌دانند، این مفهوم در ادبیات قرآنی بسیار گسترده‌تر است.

- **معنای لغوی و عام:**

انفاق به معنای هزینه کردن، خرج کردن و مستهلک کردن مال برای رفع نیاز است.

- **انفاق مبتنی بر عدل:**

این نوع انفاق شامل خرید و فروش‌های روزمره و عادلانه است (مبادله پایاپای یا با پول). در این نگاه، خرید مایحتاج زندگی (مانند ماست یا نان) از فروشنده، اگر بدون اسراف باشد، یک نوع «انفاق الهی» است.

- **انفاق مبتنی بر احسان (بلاعوض):**

بخششی است که در آن مابه‌ازایی دریافت نمی‌شود و بر پایه ایثار است.

اولویت عدل بر جود (بخشش)

بر اساس روایات (از جمله کلام حضرت علی علیه‌السلام)، در نگاه اجتماعی، **عدل برتر از جود است** .چرا که عدل هر چیز را در جای خود قرار می‌دهد، اما جود جریانی است که از مسیر اصلی خارج شده است. اگر کسی توان کار دارد، باید در قبال دریافت پول، کار ارائه دهد (عدل) تا روحیه تنبلی در جامعه رواج نیابد.

۴. عقلانیت اقتصادی و گردش ثروت

یکی از اهداف بنیادین انفاق، جلوگیری از رکود اقتصادی و انباشت ثروت است.

الف) نفی تکاثر و انباشت

پول نباید در دست عده‌ای خاص متوقف شود («کَی لایَکون دُولَهٔ بیَنَ الاَغنیا»). تکاثر یا جمع‌آوری مال بدون گردش، مورد نهی شدید قرآن است.

ب) چرخه تولید و مصرف

اقتصاد یک دایره بسته از تبادلات است. وقتی فردی کالایی را می‌خرد، پول را به فروشنده منتقل می‌کند؛ فروشنده آن را به نجار، نجار به خیاط و خیاط به آهنگر می‌دهد. این چرخش باعث رونق کل جامعه شده و در نهایت اثر آن به خود فرد بازمی‌گردد. این همان مفهوم «یُوَفَّ اِلیکُم» (به شما بازگردانده می‌شود) در سوره انفال است.

ج) نقش مالیات‌های اسلامی (خمس)

تعلق گرفتن خمس به مازاد مصرف، در واقع نوعی تشویق غیرمستقیم به مصرف درست و به گردش درآوردن مال است تا ثروت راکد نماند.

۵. ویژگی‌های انفاق مطلوب و آثار آن

برای آنکه انفاق (چه به صورت خرید عادلانه و چه بخشش) واجد ارزش الهی باشد، باید واجد شرایط زیر باشد:

۱. **فی سبیل الله :**

در مسیر خدا، با قوانین خدا و برای اهداف الهی باشد.

۲. **در محل نیاز:**

انفاق باید «جای خالی» را پر کند و به دست مستحق واقعی (مانند فقرای عفیف که صورت خود را با سیلی سرخ نگه می‌دارند) برسد.

۳. **دوری از منت و اذیت:**

نباید با منت گذاشتن، اثر عمل را از بین برد؛ چرا که مالک اصلی خداست و انسان تنها امانت‌دار است.

٤. **پنهان یا آشکار:**

هرچند صدقه پنهانی برای پوشاندن گناهان بهتر است، اما صدقه آشکار نیز برای آموزش دیگران بلامانع است.

آثار انفاق:

- **برکت چند برابری:**

طبق آیه ۲۶۱ سوره بقره، انفاق مانند دانه‌ای است که هفت خوشه برویاند و در هر خوشه صد دانه باشد (رشد ۷۰۰ برابری).

- **امنیت روانی:**

دوری از خوف و حزن در دنیا و آخرت.

- **جبران گناهان:**

انفاق درست می‌تواند پوشاننده بدی‌ها و سیئات باشد.

- **رونق مادی:**

افزایش قدرت خرید عمومی و بهبود وضعیت معیشت همگانی.

۶. تفکر و تعقل جمعی

در نهایت، متن تأکید می‌کند که «تعقل» و «تفکر» در آیات الهی و مسائل اقتصادی، وظیفه‌ای مختص حُکَما و فلاسفه نیست. عبارت «لِقَوم یَعقِلون» و «لِقَوم یَتَفَکَّرون» ناظر به یک هویت جمعی و اجتماعی است. تمام آحاد جامعه موظفند عقلانیت را در رفتارهای اقتصادی و مصرفی خود به کار گیرند و از تعطیل کردن فکر در امور زندگی پرهیز کنند.

نتیجه‌گیری

از منظر قرآن، بهره‌مندی از مواهب دنیوی نه‌تنها نکوهیده نیست، بلکه نعمتی الهی و ابزاری برای رشد فردی و اجتماعی است؛ مشروط بر آنکه با اعتدال، شکر عملی و پرهیز از اسراف، تبذیر و اتراف همراه باشد.در این نگرش، انفاق مفهومی فراتر از بخشش بلاعوض دارد و شامل هرگونه هزینه‌کرد عادلانه و هدفمند برای تأمین نیازها و گردش ثروت در جامعه می‌شود. بنابراین، انفاق سازوکاری برای جلوگیری از تمرکز ثروت، کاهش فقر و رونق اقتصادی است.در نهایت، اقتصاد مطلوب قرآنی بر پیوند میان بهره‌مندی فردی، عدالت اقتصادی و مسئولیت اجتماعی استوار است؛ به‌گونه‌ای که ثروت به‌جای انباشت و رکود، در مسیر خیر عمومی و رشد جامعه جریان یابد.